

Opowiadania obozowe

Tadeusz Borowski

"Kto raz tu wszedł, nie wróci do tamtego życia".

Nurty literatury obozowej

- ◎ **nurt moralistyczny** – wartościująca postawa autora/narratora wobec niehumanitarnej rzeczywistości, wykorzystanie schematów typowych dla literatury martyrologicznej, np. Z. Kossak-Szczucka *Z otchłani* (1946);
- ◎ **nurt „solidarnej pamięci”** – narrator jako reprezentant wspólnoty więźniów, próba wnikięcia w mechanizmy zniewolenia jednostki, obrona wartości etycznych, np. G. Herling-Grudziński *„Inny świat. Zapiski sowieckie”* (1951);
- ◎ **nurt „kamiennoświatowy”** – ukazanie rzeczywistości obozowej z perspektywy więźnia, obóz jako ostateczny kres idei humanistycznych, np. T. Borowski *„Pożegnanie z Marią”* (1948).

Tadeusz Borowski

- **Urodził się 12 listopada 1922 roku w Żytomierzu.** Jego rodzicami byli Teofil i Stanisława. Tadeusz już od najmłodszych lat wychowywał się bez rodziców, gdyż w 1926 roku ojciec został wywieziony do Rosyjskiej Karelii, a matka w 1930 roku na Syberię. W 1932 roku powrócił ojciec, a dwa lata później matka. Rodzina w komplecie zamieszkała w Warszawie.
- Tadeusz uczył się w gimnazjum na tajnych kompletach, a następnie rozpoczął studia polonistyczne na Uniwersytecie Warszawskim. Tu także poznał swoją ukochaną, Marię Rudno.
- W 1943 roku trafił do obozu koncentracyjnego Auschwitz-Birkenau. Stąd pisał listy do narzeczonej, która znajdowała się w obozie w Oświęcimiu. W sierpniu 1944 roku został przewieziony do Natzweiler-Dautmergen, a potem Dachau. 1 maja 1945 roku armia amerykańska uratowała więźniów. Do 1945 roku pozostawał jednak w obozie dipisów.
- Gdy nastąpił koniec wojny, Borowski wyjechał do Monachium. Po powrocie do Polski podjął się współpracy czasopismami i szybko otrzymał Państwową Nagrodę Artystyczną. 26 czerwca został ojcem. **Zmarł 3 lipca 1951 roku w Warszawie.** Przyczyną śmierci było najprawdopodobniej samobójstwo.

Na negatywny odbiór opowiadań Borowskiego wpłynęły:

1. ukazany w opowiadaniach brutalny obraz rzeczywistości

2. kreacja narratora, będącego jednocześnie głównym bohaterem

3. przyjęta metoda prezentowania zjawisk, nawiązująca do behawioryzmu

Tadek - narrator opowiadań "Pożegnanie z Marią"

ma wiele cech wspólnych z autorem - Tadeuszem Borowskim.

Pamiętajcie jednak, że nie wolno utożsamiać narratora z autorem.

- ◎ Poeci
- ◎ Narzeczona Maria
- ◎ Studia polonistyczne
- ◎ Imię – Tadeusz
- ◎ Pobyt w obozie koncentracyjnym
- ◎ Uwolnienie – obóz dla dipisów

Borowski mówił- w obozie można żyć, w obozie trzeba żyć, ja przeżyłem- tymi wszystkim stwierdzeniami niezwykle prowokował. Tę prowokacyjność opowiadań spotęgował jeszcze fakt, że poecie- vorarbeiterowi nadał własne imię.

Dlaczego to zrobił?

Postąpił tak nie przypadkiem. Był to świadomy akt moralny.

Pragnął również na siebie wziąć winę za to, co było udziałem zwykłego człowieka.jego czasu.

Czuł się winny, że przeżył, "częstka ponurej sławy Oświęcimia i wam się należy".

Tadek przystosował się do sytuacji w obozie, w której dobrze sobie radzi,
ale przystosowanie to nie oznacza jego pochwały.

Narrator ma świadomość zła,
w którym uczestniczy, patologii własnych zachowań.

Rzeczywistość obozowa

- Więźniowie przywożeni w bydłących wagonach z łapanek;
- Rozładowywanie transportu na rampach;
- Zabieranie wszelkiej własności – kosztowności dla Niemców, jedzenie i drobiazgi dla pracujących na rampie więźniów, którzy żyją z transportów;
- Podział na silnych i zdrowych – idą do pracy w obozie i na słabych, starych, dzieci – idą do komór gazowych (okłamywanie, że idą do kąpieli – sami się rozbierają i wchodzą do komór – brak paniki);
- Wykorzystywanie ciała człowieka po śmierci – skóra na abazury, tłuszcz na mydło, kości na pokazowe szkielety, włosy na materace, a prochy na użyźnianie gleby – bezczeszczenie człowieka i jego całkowita eksploatacja.

Obóz oszustw – pozorowanie normalności

- ⊙ przewrotny sens napisu na bramie wjazdowej do obozu: „Praca czyni wolnym”;
- ⊙ wykorzystanie karetki Czerwonego Krzyża do przewożenia cyklonu stosowanego w komorach gazowych;
- ⊙ rozplanowanie struktury obozu na wzór miasteczka (np. biblioteka, sala koncertowa/sala sportowa, dom publiczny);
- ⊙ ukrycie budynków komór gazowych i krematoriów;
- ⊙ niepozorny wygląd rampy kolejowej (miejsca selekcji więźniów);
- ⊙ oszukiwanie więźniów przybywających do obozu

Epizody z tego "normalnego" życia:

- murowane budynki - potajemnie przenoszone listy
- betonowe drogi - krematoria(różne sposoby palenia w kominie)
- kursy sanitarne - grupy remontowe
- puff ale i blok dziesiąty - boisko do piłki nożnej
- orkiestra - oddział Kanady
- sala muzyczna - rampa
- muzeum - transport- dla obozu życie, dla innych śmierć
- biblioteka - oddziały sanitarne

Obóz opanowuje psychikę ludzi, życie w nim nabiera pozorów normalności, dla więźniów, którzy nauczyli się tu żyć obóz staje się prawdziwym światem. Dostrzegają wewnętrzną zwyczajność tego innego świata. Ciągłe paradoksy.

Tadeusz Borowski jako jeden z pierwszych stwierdził, że obóz był konsekwencją rozwoju cywilizacji europejskiej. Już starożytność była według niego systemem niewolniczym, olbrzymim koncentracyjnym obozem. Obóz tworzy swoje niepisane reguły, przyjmuje je człowiek zlagrowany, jeżeli ich nie przyjmie, ginie. Prawda może przerażać, ale pozwala żyć.

Człowiek zlagrowany – homo lager

	Bohaterowie		
	Henri	Tadek	Andrej
Wrażliwość na przejawy przemocy	Np.: <ul style="list-style-type: none">– obojętność;– przyzwyczajanie się;– pogodzenie ze wszechobecnością zła, cierpienia i przemocy;– zobojętnienie na śmierć (ludobójstwo);– stępienie wrażliwości moralnej;– nieświadome wejście w rolę oprawcy (stosowanie przemocy wobec słabszych).		
Stosunek do obozowych reguł i hierarchii obozowej	Np.: <ul style="list-style-type: none">– konieczność podporządkowania się zasadom rządzącym obozowym życiem;– współtworzenie zasad życia w lagrze;– dostosowanie się do hierarchii panującej w obozie;– przyjęcie „obozowej aksjologii” (<i>kto ma żarcie, ten ma siłę</i>);– konieczność wyrobienia umiejętności „kombinowania” w celu ułatwienia sobie życia;– podporządkowanie życia w obozie „prawu silniejszego”.		
Stosunek do wolności	Np.: <ul style="list-style-type: none">– traktowanie obozu jako czegoś zwykłego (powszedniego);– traktowanie pracy na rampie kolejowej jako zwykłej pracy w fabryce;– przyzwyczajanie się do warunków obozowych (zniewolenia);– bierność.		
Świadomość godności osoby ludzkiej	Np.: <ul style="list-style-type: none">– nieposzanowanie godności ludzkiej;– odarcie człowieka z godności (np. wytatuowanie numeru);– traktowanie człowieka jak rzeczy (uprzedmiotowienie człowieka);– traktowanie człowieka jako taniej siły roboczej;– klęska prób zachowania godności.		

Bohater / bohaterka	Sytuacja	Jego / jej uczucia, stan emocjonalny we wskazanej chwili
Starsza kobieta	kiedy wzięła martwe, porzucone niemowlęta	współczucie, chęć pomocy, strach przed esesmanem
Dziewczyna	kiedy wbrew strażnikom weszła na ciężarówkę	duma, honor, chęć zachowania godności
Starzec	kiedy domagał się widzenia z komendantem	oburzenie, chęć dochodzenia swoich racji
Kobieta	kiedy chciała porzucić swoje dziecko	egoizm, chęć przetrwania
Andriej	kiedy uniemożliwił tej kobiecie jej zamiar	złość, oburzenie, chęć ukarania za niemoralne zachowanie
Strażnik	kiedy pochwalił Andrieja za jego uczynek	zadowolenie
Tadek	kiedy zapytał Henriego: „Czy my jesteśmy ludzie źli?”	rozpacz, uświadomienie sobie, że człowiek z ofiary zamienia się w oprawcę
Henri	kiedy „zwolnił” Tadeka z jego obowiązków przy selekcji	zrozumienie, współczucie

Niemcy

Np.:

- skrupulatnie wykonują prace związane z dokumentacją transportu,
- nadzorują pracę więźniów z komanda Kanada,
- wyglądają na kulturalnych (np. starają zachowywać się oficjalnie),
- obojętni (np. na warunki, w jakich transportowano więźniów),
- ironicznie odnoszący się do ofiar,
- traktują pracę jako sposób zdobycia majątku dla Rzeszy Niemieckiej (okradają ofiary).

komando Kanada

Np.:

- obojętni (pozbawieni współczucia),
- mechanicznie wykonują pracę (np. pakunki wyrywa się z rąk, ściąga się palta),
- oszukują nowych więźniów (jedyna forma litości),
- nie nawiązują kontaktu z nowymi więźniami (np. udają, że nie rozumieją po polsku),
- zmęczeni pracą (np. głodni, spragnieni),
- brutalni (np. okazują złość),
- marzą, aby rozładunek szybko się skończył (np. zmęczeni pracą na rampie),
- traktują więźniów przedmiotowo.

Żydzi

Np.:

- przerażenie,
- rozpacz,
- zmęczenie długą jazdą i warunkami podróży,
- nieświadomość sytuacji, w jakiej się znaleźli,
- szukają pomocy ze strony więźniów pracujących przy rozładunku,
- nadzieja na przeżycie,
- próba zachowania rzeczy osobistych (własności),
- sporadyczne próby przeciwstawienia się.

CZŁOWIEK ZLAGROWANY:

przystosował się do warunków życia w obozie

pozbył się ludzkich odruchów i uczuć

zabił w sobie pragnienie wolności

nie buntuje się

zaspokaja swoje potrzeby fizjologiczne

marzy tylko o tym, aby się najeść, wyspać, uniknąć śmierci

oszukuje przy pracy

zabija w sobie odruchy ludzkie: miłość, przyjaźń,

współczucie, troskę

obojętny na śmierć i cierpienie innych ludzi

Czy w związku z tym szczęśliwy? Czy może się

• nazywać człowiekiem?

Obóz koncentracyjny – świat „odwróconego dekalogu”

Ludzie w obozie to przede wszystkim zbiorowość, tłum,
niemożliwy czasami do
zidentyfikowania
uczą się przetrwania, sprytu
bezwzględni
zapominają o dekalogu
współpracują dla zdobycia żywności, ubrania
rywalizują o wszystko (przede wszystkim o żywność)
ciągle sobie zagrażają
przeważnie anonimowi
"tłumek"

"PRZECIĘTNA PRZETRWANIA" W OPOWIADANIACH TADEUSZA BOROWSKIEGO

1. technika działania oprawców - "poszczucie brata na brata"
2. bohater opowiadań to człowiek, który chce przetrwać
3. obóz to nie tylko miejsce, w którym się umiera, to także miejsce, w którym można żyć, choć za cenę utraty człowieczeństwa
4. obóz to nie miejsce kary i śmierci, ale niestłuchanie rentowny zakład produkcyjny
5. przemiana zwykłych ludzi w "ludzi obozu" następuje za pomocą głodu i nadziei na przetrwanie; głód i nadzieja sprawiły, że ludzie przestali poczuwać się do solidarności, przestali sobie pomagać, a zaczęli ze sobą walczyć
6. w obozie głód rozgrzesza wszystko i wszystkich, przewycięża wszystko, co ludzkie: moralność, litość, przyzwoitość, godność, prawo.

Borowski wie, że wystarczy zebrać kilka tysięcy ludzi i nie dać im jeść, a wszystko to, co najważniejsze zniknie i zapanują zupełnie inne prawa.

Ofiara katem

- Oprawcami są Niemcy i więźniowie zatrudnieni przy rozładunku transportu – dodatkowo zaś ci ostatni są w takim samym wymiarze ofiarami, jak i nieświadomi niczego Żydzi.
- Wniosek ten potwierdza badacz prozy autora oświęcimskich opowiadań, podkreślający, że: „[pierwsi czytelnicy] nie zrozumieli, że właśnie narrator został przez Borowskiego przedstawiony w dwojakiej roli ofiary i współnika zbrodni...
- Tym samym pisarz potępiał system koncentracyjny podwójnie: za to, co robił z ludźmi, i za to także, kogo z ludzi zrobił”.
- Hitlerowcy w opowiadaniach Borowskiego najczęściej są ukazani jako osoby spokojne, opanowane, które fachowo wykonują swoją pracę. W większości bohaterowie ci w nie budzą grozy, ponieważ rzadko mają bezpośredni kontakt z więźniami. Hierarchia obozowa, która jest elementem „machiny życia obozowego i zagłady”, sprawia, że ofiary stają się katami, a prawdziwi kaci są mniej widoczni. Borowski nie nadaje im nazwisk ani pseudonimów. Ukazuje też hierarchię między esesmanami, np. post SS-man ma gorsze buty od sprytnego więźnia Tadka

Niewiele jest również heroicznych postaw u Borowskiego, będą to jedynie kolejne epizody: blokowa Mirka ukrywa w bloku niemowlę dziewczyna z transportu idzie na śmierć z dumnie podniesioną głową

Tragizm człowieka „epoki pieców”

Obóz przyniósł dehumanizację, deheroizację, reifikację stosunków międzyludzkich.

Tragizm więźnia polegał na niemożności wyboru pomiędzy dobrem a złem, na konie czności życia według zasady, nazwanej przez Borowskiego "przeciętną przetrwania". Bohater nie może zrozumieć i ocenić swojej nienawiści, jaką żywi do mordowanych, swojego okrucieństwa, niewrażliwości, które czynią go podobnym do oprawców.

„Obóz koncentracyjny to państwo totalitarne w probówce”

- ⊙ hierarchiczność → społeczność obozowa tworzy hierarchiczną strukturę (na jej dole znajdują się Żydzi pracujący przy obsłudze krematorium), uległość wobec silniejszego;
- ⊙ autorytarność → obóz jest administrowany przez Niemców, którzy mają nieograniczoną władzę nad więźniami;
- ⊙ opresyjność → powszechność stosowania przemocy wobec więźniów lagru;
- ⊙ eliminacja niepotrzebnych obywateli → zabijanie więźniów z powodu ich nieprzydatności ekonomicznej, całkowita likwidacja więźniów pochodzenia żydowskiego;
- ⊙ ingerencja władzy we wszystkie dziedziny życia człowieka → więźniowie pozbawieni są intymności, całe życie w obozie jest zinstytucjonalizowane.

Cywilizacja starożytnego Rzymu

Cywilizacja totalitarna

1. Państwo jako instytucja, której działanie oparte jest na przemocy i wyzysku.

– system niewolnictwa

– system obozów koncentracyjnych

2. Niewolnictwo jako fundament potęgi cywilizacyjnej państwa.

– dzięki pracy niewolników powstały *piramidy, świątynie, drogi imperialne*

– praca więźniów jako podstawa potęgi ekonomicznej Rzeszy Niemieckiej

3. Osiągnięcia cywilizacyjne państwa jako efekty zbrodni (ludzkiej krzywdy i cierpienia).

– największe osiągnięcia świata antycznego jako dzieło krwawej pracy człowieka

– Oświęcim jako *olbrzymi interes*, obóz koncentracyjny jako zaplecze niemieckich firm

4. Ludzie sprawujący władzę ukazywani przez historię jako jednostki nieprzeciętne, a w istocie to mordercy.

– zbrodniarze świata antycznego ukazywani byli jako ludzie wybitni (np. Scypion)

– historia ukaże zbrodniarzy jako wizjonerów, twórców nowej cywilizacji

5. Falszowanie historii jako jeden z etapów tworzenia wizji dziejów dla kolejnych pokoleń.

- intelektualiści stworzyli fałszywy obraz antycznego świata (np. zbrodnie ukazane są jako wybitne osiągnięcia)
- los więźniów obozu jest przesądzony (*zakrzczą nas poeci, adwokaci, filozofowie, księża*)

6. Niewolnicy jako anonimowa masa tworząca cywilizację.

- antyczni niewolnicy stanowią anonimową masę dla współczesnego człowieka
- więźniowie pozbawieni są indywidualności (numery zamiast nazwisk)

7. Historię tworzą ludzie wolni, a nie niewolnicy.

- historia antyku stworzona przez filozofów (ludzi nieświadomych rzeczywistej ceny osiągnięć cywilizacyjnych)
- więźniowie są pozbawieni głosu (nikt nie przemawia w ich imieniu do potomnych)

Borowski w opowiadaniach neguje dotychczasowy dorobek cywilizacji.

Pokazuje, że historia to zmowa wolnych przeciw niewolnikom,

prawda, piękno, dobro to ułudy;

w obozie piękno ukrywa krzywdę,

prawda ją pomija,

a dobro na nią pozwala.

Jedynym celem człowieka jest przetrwanie,

- człowiek to tylko biologiczne odruchy.

Borowski - nihilista:

- neguje dotychczasowy dorobek cywilizacji
- obozy są logicznym efektem rozwoju ludzkości
- wszelkie materialne sukcesy cywilizacji są z potu i krwi niewolników
- historia to zmowa wolnych przeciw niewolnikom
- prawda, piękno, dobro to ułudy; w obozie piękno ukrywa krzywdę, prawda ją pomija, a dobro na nią pozwala
- jedynym celem człowieka jest przetrwanie
- człowiek to tylko biologiczne odruchy

Miłość do Marii jest swoistym ratunkiem, próbą ucieczki od powszechnie panującego zła, dzieli się z nią swoimi najskrytszymi myślami, mówi jej o marzeniach, o tęsknocie do lepszych czasów, jej powierza spostrzeżenia na temat para doksów historii, opisuje swoje, obce dla niego samego reakcje na ludzką krzywdę, stara się nie ukrywać przed nią prawdy, przypomina jej i sobie te chwile, kiedy byli na wolności.

Narracja w opowiadaniach Borowskiego

- ⊙ narracja pierwszoosobowa (perspektywa Tadka pracującego przy rozładunku transportu);
- ⊙ ograniczenie narracji w stosunku do partii dialogowych (dominacja dialogu nad narracją, swoista „dramatyczność” tekstu narracyjnego);
- ⊙ rezygnacja z introspekcji (narrator rejestruje to, co „zewnętrzne”: zachowania bohaterów, czynności wykonywane przez nich; nie wnika w ich psychikę, nie przedstawia swoich refleksji na temat tego, czego jest świadkiem, nie wartościuje);
- ⊙ styl narracji jest rzeczowy, bezosobowy, potoczny, reportażowy, „oschły”;
- ⊙ funkcja zastosowanej techniki narracyjnej: odrzucenie psychologizmu jako techniki kreacji postaci literackich.

Behawioryzm

to kierunek w psychologii XX wieku,
który zanegował istnienie świadomości,
uznawał obecność wyłącznie doświadczenia zewnętrznego.

Przedmiotem badań było zachowanie ludzi,
rozumiane jako system reakcji na bodźce zewnętrzne.

Behawioryzm w prozie

polega na odrzuceniu introspekcji,
czyli analizy psychiki bohatera, jego przeżyć wewnętrznych.

Ważniejszy jest opis zachowania człowieka,
bo tylko je można zaobserwować i poddać obiektywnej analizie.

Stąd cechy opowiadań Borowskiego to:

opisy mikrosytuacji

technika fotomontażu

antypsychologizm

behawioryzm

rezygnacja z introspekcji

zacieranie granic między rolą kata a ofiary

redukcja osobowości

styl rzeczowej, bezemocjonalnej relacji

Obraz Jerzego Krawczyka *Przesyłka bez wartości* (1964)

- Jest formą kolażu (obraz powstał dzięki połączeniu różnych elementów plastycznych). Na pierwszym planie Krawczyk przedstawił sznurek służący za opakowanie przesyłki, który metaforycznie można interpretować jako więzienne kraty.
- Tytułową „przesyłką bez wartości” są Żydzi ukazani w tradycyjnych strojach. Obraz Krawczyka przedstawia skrótowo losy Żydów w czasie II wojny światowej: stali się oni towarem, rzeczą, która służyła do handlu. Żydzi zostali pozbawieni wymiaru człowieczeństwa, stali się czymś, co można zapakować, przesłać, zniszczyć.